

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

20

Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit

Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840

TOIM.
PIIA EINONEN & ANTTI RÄIHÄ

Kannen kuvat:

Christian Ferdinand Christensen (1830): Monrepos; Ludvigstein ja Franz Hermann Lafermieren muistomerkki. Museovirasto, Historian kuvakokoelma: HK19490412:2.

Viiipurin valtauksen muistomitali, jonka etupuoli on T. Ivanovin suunnittelema ja takasivu F. Gassin. Mitalin halkaisija on noin 48,5 mm. Se lyötiin Moskovassa ja kaiverrettiin Augsburgissa. Takasivun tekstiin "oCCVpat aVDenteM" sisältyy ns. kronogrammi eli kätkeyty vuosiluku: isoilla kirjaimilla kirjoitetuista muodostuu vuosiluku MDCCVV eli 1710. Kansallismuseo, rahakammio: S:723. Kuva: Jani Oravisjärvi.

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20
Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit: Viiipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840

Toimittaneet: Piia Einonen & Antti Rähä
Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-67216-6-8 (sid. 1. painos)
ISBN 978-952-67216-7-5 (PDF)
ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2019
Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Historiallinen poikkeuskausi vai omaleimaisen Viipurin perusta?

MAHDOLLINEN, TOTEUTUNUT JA TULKINNALLINEN VIIPURIN HISTORIA

Kontrafaktuaalinen lähestymistapa Suomen ja Viipurin 1700-luvun historiaan rakentuu *entä jos* -kysymysten varaan. Miten menneisyys olisi muuttunut, jos Kaarle XII ei olisi saavuttanut murskaavaa voittoa ylivoimaisesta venäläis-armeijasta Narvassa lokakuussa 1700? Taistelua seurasivat yhtäältä Venäjän armeijan aliarvioiminen ja toisaalta ylistysrunot Ruotsin kuninkaasta voittamattomana Narvan leijonana. Koska Kaarle uskoi Venäjän olevan lyöty, hän käänsi Narvan jälkeen katseensa Puolaan. Ruotsalaisten sinänsä menestyksessä vuosien 1702–1706 Puolan ”retki” antoi Pietari I:lle (hallitsijana 1696–1725) mahdollisuuden koota armeija, joka löi vähäiset ruotsalaiset osastot Virossa, ja miehitti vähitellen Inkerinmaan ja osia Käkisalmen läänistä. Nevanlinnan linnoituksen kukistuminen 1703 ja samana vuonna aloitettu Pietari-Paavalin linnoituksen rakentaminen Nevan suistoon merkitsivät Pietarin kaupungin perustamista. Pysyvän jalansijan Suomenlahden rannalta saanut Venäjä ryhtyi laajentamaan valloitustaan muutaman vuoden kuluttua. Jäätyneen Suomenlahden keväällä 1710 ylittäneen Venäjän armeijan päämääränä oli jo vuonna 1706 valtausyriityksen torjunut Viipuri. Venäläiset joukot piirittivät kaupunkia huhti–kesäkuussa 1710 lähes 80 päivän ajan, kunnes Viipuria puolustanut sotaväki antautui.¹

Entä jos Viipurin piiritys ei olisi tuottanut toisellakaan kertaa tulosta? Kysymys on sinänsä triviaali, sillä sodan kulku oli ratkennut käytännössä jo heinäkuussa 1709 kaukana Ukrainassa Ruotsin murskatappioon päättyneessä Pultavan taistelussa. Haavoittunut kuningas oli joutunut jättämään armeijansa rippeet ja paennut Osmanien valtakuntaan. Piirityksen lopputulos oli sineityä eikä edes Viipurin pamauksen (1495) kaltainen ”ihme” olisi pelastanut kaupunkia tukalasta tilanteesta kevätkesällä 1710. Viipurin antautuessa Pietari I otti vastaan kaupungin avaimet hopealautasella. Raunioituneen kaupungin vähäinen väestö sai vastalahjaksi vain oikeuden luterilaisen uskonnon harjoitukseen. Jopa kontrafaktuaalisesti on vaikea nähdä, mikä olisi horjuttanut Venäjän mahtia suuressa Pohjan sodassa Pultavan jälkeen. Kaarle XII uskoi kuitenkin itsepintaisesti Ruotsin suurvallan jatkuvuuteen ja jopa maanpakonsa

Vanhan Suomen historian keskeisenä määrittäjänä voidaan pitää uuden pääkaupungin, tsaarin nimeä kantavan Pietarin perustamista. Sen suojavyöhykkeeseen kuului myös 1710 vallattu Viipuri.

aikana hän torjui käskyillään kaikki neuvotteluavaukset. Vain aseellisiin ratkaisuihin luottanut kuningas palasi Ruotsiin vuoden 1715 lopulla ja alkoi heti koota uutta armeijaa suunnitellessaan hyökkäystä Tanskaan.²

Viipurin kukistumisen jälkeen venäläisten tie Suomen valloitukseen oli avoin, mutta tsaari pysäytti etenemisen pariin vuodeksi Viipurin ympäristöön. Uusi hyökkäys syvemmälle sisämaahan alkoi vasta keväällä 1713. Hyökkäyksen seurauksena Venäjä otti parin vuoden kuluessa haltuunsa koko Suomen Oulua myöten. Uudessakaupungissa 1721 solmittu rauha päätti isonvihan ja suuren Pohjan sodan ajan. Rajanvedossa Viipuri siirtyi Venäjän keisarikunnan alaisuuteen. Turun rauhassa 1743 Venäjään liitettiin uusia alueita Kymijokea ja eteläistä Savoia myöten. Runsaan sadan vuoden ajan Viipuri muodosti venäläisestä näkökulmasta tärkeimmän osan Pietarin suojaksi muodostettua Ruotsin vastaista

(sotilaallista) suojavyöhykettä. Kaupungin sotilaalliseen painoarvoon liittyneet tekijät läpäisivät ja määrittivät keskeisesti Viipurin historiaa hallinnosta monikulttuurisuuteen läpi 1700-luvun ja 1800-luvun alun.

Viipurin siirtyminen osaksi Venäjän keisarikuntaa Uudenkaupungin rauhassa on tehnyt siitä suomalaisessa historiantutkimuksessa poikkeuksellisen kiinnostavan tutkimuskohteen, sillä Viipurin (toteutunut) historia muodostaa vähintään yhtä mielenkiintoisen ”aukon” menneisyyteen kuin kontrafaktuaalinen lähestymistapa. Toki on muistettava, että viipurilaista omaleimaisuutta löytyy jo ennen 1700-lukua, sillä kaukana valtakunnan pääkaupungista, Tukholmasta, sijainnassa itäisen Suomen valtokeskuksessa oli mahdollista tehdä asioita omalla tavalla. Kuten aina, jokainen tutkija ja lukija puntaroivat tulkintoja Viipurin menneisyydestä omista lähtökohdistaan käsin. Viipurin 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen historiasta kiinnostunut lukija peilaa

todennäköisesti lukemaansa yleisen tietämyksen kautta, jolloin analogiat 1900-luvun historiaan ja Karjalaan liittyviin menetyksen tunteisiin ja kokemuksiin ovat väistämättömiä, mutta tahattomia.

MUUTOSTEN JATKUVUUS - JATKUVUUS MUUTOKSISSA

Viipurin ja Vanhan Suomen 1700-luvun historia on nähty varsinkin varhaisemmassa historiankirjoituksessa sarjana jatkuvia muutoksia. Samalla muutosten taustalla piilevien jatkuvuuksien puntarointi on jäänyt vähemmälle huomiolle, lukuun ottamatta tutkimuksessa erityisesti painotettuja luterilaista uskontoa ja hallinnon sekä lainsäädännön ruotsalaisia perinteitä. Viipuri kuului muun Karjalan kannaksen tavoin 1710-luvun alusta eteenpäin venäläisen komendanttialueen alaisuuteen. Kaupunki palasi 1710-luvun hajaannuksen jälkeen hallinnollisesti vanhaan järjestykseen 1720-luvun alussa, kun Viipuriin valittiin vuoden 1694 menosäännön mukainen virkamiehistö ja raastuvanoikeus aloitti istuntonsa, toistaiseksi vielä ruotsiksi. Pöytäkirjojen kieli vaihtui saksaksi 1720-luvulla, mutta sen jälkeenkin oli mahdollista asioida suullisesti eri kielillä, jopa suomeksi.³

Uudenkaupungin rauhanteon jälkeen muodostettujen Viipurin ja Käkisalmen provinssien poikkeuksellinen asema verrattuna muihin keisarikunnan provinssihin realisoitui vuoden 1728 verorevisiossa, jonka yhteydessä alueet palasivat ruotsalaiseen verojärjestelmään. Revision myötä kasvaneet verotulot mahdollistivat jatkossa menosäännön mukaisen vakinaisen palkanmaksun paikallishallinnon virkamiehille. Samoin Viipurissa sijainneeseen, ylikomendantin johtamaan kansliaan voitiin palkata uusia virkamiehiä. Hallinto- ja tuomiovalta erotettiin toisistaan Viipurin ja Käkisalmen provinssissa jo pian Uudenkaupungin rauhan jälkeen. Tuomiot ja päätökset tuli antaa Kristofferin maanlain (1442) ja Magnus Eriksonin kaupunginlain (n. 1355–1360) mukaisesti. Provinssien oikeudenhoidon ylin valvonta alistettiin viimeistään 1735 Liivinmaan ja Viron oikeuskollegiolle.⁴

Turun rauhaan päättynyt Ruotsin ja Venäjän välinen hattujen sota (1741–1743) johti uusien alueiden liittämiseen Venäjän keisarikuntaan. Hattujen sotaa seurasi Viipurin ja Käkisalmen provinssien sekä sodassa Ruotsilta vallatun alueen hallintouudistus. Sen laati keisarinna Elisabet I:n (hallitsijana 1741–1762) määräyksestä sodan aikana Suomen korkeimpana siviilivirkamiehenä toiminut kenraalikuvernööri Johan Balthasar von Campenhausen. Tammikuun alussa 1744 toimintansa aloittanut Viipurin kuvernementti muodostui Viipurista johdetusta Viipurin ja Käkisalmen provinssista, sekä Lappeenrannasta johdetusta Kymenkartanon provinssista. Viipurin kuvernementin johdossa toimi kuvernööri ja näiden kahden provinssin johdossa käskynhaltijat. Alue-

hallinnon korkeimmat virkamiehet olivat taustaltaan yleensä venäläistä tai baltiansaksalaista aatelistoa. Viipurin kuvernementin hallintojärjestys taas oli sekoitus ruotsalaiseen normistoon ja perinteeseen linkittyneitä venäläisiä käytänteitä. Merkittävimpiä muutoksia aiempaan oli provinssikanslioiden perustaminen väliportaan hallintokoneistoiksi.⁵

Hattujen sodan jälkeinen Viipurin kuvernementin hallintojärjestys oli voimassa tasan neljäkymmentä vuotta, joulukuun 1783 loppuun asti. Keisarinna Katariina II:n (hallitsijana 1762–1796) määräämä uusi aluehallintoreformi oli aloitettu keisarikunnan venäläisistä kuvernementeista jo 1770-luvun puolivälissä. Viron, Liivinmaan ja Viipurin kuvernementeissa 1784 toimeenpantu uudistus toi muutoksia aiempiin paikallishallinnon ja oikeuslaitoksen normeihin ja toimintakäytänteisiin. Viipurista tuli niin sanottu kuvernementtikaupunki, johon aluehallinnon keskeisimmät virastot sijoituivat. Aatelin ja kaupunkien erioikeuksiin 1780-luvun puolivälissä tehdyt muutokset merkitsivät niin ikään vanhoilla, ruotsalaisperäisillä privilegioilla suojellun erityisaseman murtumista. On kuitenkin huomattava, että uudistukset koskivat ennen kaikkea hallinto-

ja oikeuslaitoksen rakenteita. Vaikka rikos- ja riita-asioita puitiin jatkossa säätyperiaatteen mukaisesti toimineissa alioikeuksissa – aateliston piirioikeuksissa, porvareiden raastuvanoikeuksissa ja talonpoikien ja papiston alilainkäyttöoikeuksissa – tapahtui päätösten ja tuomioiden antaminen ruotsalaisten lakien ja asetusten mukaisesti. Samalla Viipuriin sijoitettiin rikos- ja siviilitribunaalit, jotka toisen asteen muutoksenhakutuomioistuimina vastasivat ruotsalaisia hovioikeuksia. Lisäksi vuoden 1785 uuden venäläisen kaupunkijärjestyksen myötä Viipurin maistraatti menetti oikeutensa valita kaupunkiin uusia porvareita. Samoin kauppiaiden jakaminen kiltoihin varallisuuden mukaan oli ainakin normatiivinen muutos aiempaan.⁶

Katariina II:ta Venäjän valtaistuimella seurannut Paavali I (hallitsijana 1796–1801) kumosi välittömästi edeltäjänsä hallinnolliset reformit. Lähtökohtana Paavalin toiminnassa oli keventää valtiokoneistoa ja korjata virkamiesvaltaisen, byrokraattisen ja yhdenmukaisuutta vaatineen kuvernementtihallinnon ja oikeudenhoidon ongelmat. Paluu vanhaan alkoi jo vuoden 1796 lopulla keisarikunnan ei-venäläisistä provinsseista. Muutokset olivat osin jälleen ”rakenteellisia”, sillä Viipurin kuvernementin hallitus ja kameraalihovi toimivat 1812 asti päällikkövaltaisen päätöksenteon sijaan vielä kollegiaalisesti, kuten Katariina II:n uudistukset olivat määrittäneet. Suurimmat muutokset tapahtuivat Viipurin kuvernementin oikeushallinnossa, jossa palattiin moniportaisen tuomioistuinjärjestelmän sijaan entiseen, ruotsalaisperäiseen järjestelmään. Tärkeää oli, että Venäjän keskushallinnossa tunnustettiin (jälleen) vuoden 1796 jälkeen läntisten kuvernementtien erioikeudet keisarikunnan venäläisiin kuvernementteihin nähden. Siksi onkin mielenkiintoista, ettei paluu vanhaan herättänyt Vanhan Suomen kaupunkien näkökulmasta mainittavampia kommentteja niissä selvityksissä, joita ne toimittivat vuosina 1812–1813 Viipurissa istuneelle Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämistä organisoineelle Viipurin läänin järjestämiskomitealle.⁷ Selitystä voi hakea siitä, etteivät normit ja konkreettinen toiminta kulkeneet aina käsi kädessä.

”YHDEKSI” SUOMEKSI

Vanhan Suomen yhdistäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan tapahtui keisari Aleksanteri I (hallitsijana 1801–1825) vuodenvaihteessa 1811–1812 antamalla manifesteilla. Yhdistämistematiikkaa käsitellyt tutkimus on keskittynyt yhtäältä yhdistämisen taustalla olleisiin syihin, joista päällimmäisenä on nähty lahjoitusmaatalonpoikien sorrettu asema, ja toisaalta yhdistämispäätökseen vaikuttaneiden henkilöiden vaikutusvaltaan. Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, minkälainen todellisuudessa oli se varhaisemmassa tutkimuksessa venä-

läisten vaikutteiden ”saastuttamaksi” kuvattu Viipurin lääni, joka Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistettiin. Yksi keskeinen kysymys on, mitä vaikutuksia yhdistämisellä oli Vanhan Suomen asukkaiden elämään. Max Engmanin mukaan Viipurin läänin sulauttaminen muuhun Suomeen on nähty suomalaiskansallisessa historiografiassa kulttuuritekona, joka pelasti läänin kaikesta vieraasta ja kelvottomasta.⁸

Vanhan ja Uuden Suomen yhdistäminen poisti rajan suuriruhtinaskunnan suuntaan ja hävitti Uudenkaupungin rauhan rajalinjan, joka oli jakanut Viipurin kuvernementin Viipurin ja Käkisalmen provinssiin ja Kymenkartanon provinssiin. Samalla, kun hallinto- ja kirkkopitäjät yhdenmukaistettiin, ulotettiin ruotsalainen vuoden 1734 siviililaki aiemman rikoslain tavoin myös Uudenkaupungin rauhan rajan itäpuoliseen Viipurin lääniin.⁹ Koko Suomen mittakaavassa Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan oli sarja erilaisia yhdenmukaistamistoimenpiteitä. Tutkimuksessa ei ole vielä syvennytty niiden välttämättömyyteen ainakaan Vanhasta Suomesta katsoen.

Viipurin läänin järjestämiskomitean lähtökohta, kaiken venäläisyyden ja venäläisten vaikutteiden poiskitkeminen Viipurin läänistä, joutui väistymään muutamilta osin. Esimerkiksi Viipurin läänin verojärjestelmään ei voitu puuttua, sillä se oli keisarin asetuksella pidettävä entisellään. Näin ollen Viipurin läänissä ei siirrytty takaisin ruotsalaiseen henkirahajärjestelmään, josta oli luovuttu 1780-luvun puolivälin uudistuksissa. Sen sijaan venäläistä käytäntöä, miespuolisen väestön sieluveron kantoa, ikään katsomatta, jatkettiin 1860-luvun puoliväliin asti. Alueen verotus saatiin viimeisiltäkin osin yhdenmukaistettua muun Suomen kanssa vasta 1880–1890-luvun taitteessa.¹⁰ Viipurin läänin koulut siirrettiin yhdistämisen jälkeen Tarton yliopiston alaisuudesta Turun koulukomitean alaisuuteen. Muutamaa vuotta myöhemmin Viipurin kymnaasi (lukio) asetettiin Porvoon piispan johtaman *consistorium gymnasticumin* ja läänin muut koulut Porvoon tuomiokapitulin hoitoon. Koska samaan aikaan käynnistetty koko Suomen opetuslaitoksen uudistaminen edistyi hitaasti, Viipurin läänin ja muun Suomen koulut alkoivat toimia yhteisten periaatteiden mukaisesti vasta vuoden 1843 yleisen koulujärjestyksen myötä.¹¹

Viipurissa 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolella muutosten ja jatkuvuuksien virrassa näkyy väistämättä, miten hallinnollisten muutosten taustalla kulttuurinen jatkuvuus oli vahvaa niin käytännön elämän ja tapakulttuurin kuin henkisen perinteen alalla. On perusteltua sanoa, että Vanhan Suomen aika jatkui sekä konkreettisesti että varsinkin henkisesti Viipurissa vähintään 1800-luvun puoliväliin huolimatta yhdistämisestä ja Viipurin läänin uudelleenperustamisesta, tai kenties juuri niistä johtuen. Tämä on perusteena myös käsillä olevan artikkelikokoelman aikarajaukselle. Vanhan Suomen väestön henkisenä pelastajana

ja kahden Suomen välisenä liimana on varhaisemmassa tutkimuksessa esitetty erityisesti luterilainen kirkko. Tämän antologian tutkimustematiikasta itse uskonto ja uskonnonharjoitus ovat rajautuneet omana alueenaan pois, vaikka myös luterilainen uskonto on saanut nykytulkinnassa tuoreita näkökulmia. Kirkko-interiöörien tutkimuksen¹² ohessa on kuitenkin muistettava, että uskonto kulkee osana 1700–1800-luvun maailmankuvaa teoksen jokaisen artikkelin mukana.

Vanhan Suomen ajan esittäminen historiallisena poikkeuksena ”normaalissa” historian kulussa ei ole enää 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun historian tutkimuksen asialistalla. Historiografinen muutos on ollut vähintään kolmitasoinen: (1) Toistuvia muutoksia on ymmärretty aiempaa syvällisemmin, (2) Vanha Suomi on asetettu 1700-luvun (ja usein analogisesti paljon myöhemmänkin) ”Suomen” ja Venäjän välistä vastakkainasettelua laajempaan kontekstiin samalla, kun (3) on hyväksytty näkemys, ettei Viipurin läänin yhdenmukaistaminen suuriruhtinaskunnan kanssa ja ”palauttaminen kansalliseen yhteyteen” tuonut yksinomaan positiivisia vaikutuksia. Näiden yhteisvaikutuksena on siirrytty muutosten päivittelystä niiden sisältämien jatkuvuuksien ja murrosten monipuoliseen tulkintaan ja analysointiin.

Tulevassa tutkimuksessa on tarpeen pureutua esimerkiksi siihen ristiriitaan, miksi Vanha Suomi ruotsalaistettiin kaikin mahdollisin keinoin samalla, kun Suomen suuriruhtinaskuntaa lähennettiin aktiivisesti keisarikunnan kanssa sekä hallinnollis-kulttuurisesti että taloudellisesti. Esimerkkeinä toimivat vaikkapa Gustaf Mauritz Armfeltin (1757–1814) pyrkimykset kohottaa venäjän kielen asemaa ja tehostaa ruplan käyttöönottoa Suomen suuriruhtinaskunnassa.¹³

Tämä teos pureutuu Viipurin kulttuurihistoriaan ajanjaksolla 1700-luvun alusta 1840-luvulle. Tematiikkaa on sivuttu ansiokkaasti jo aiemmissa tutkimuksissa, mutta tässä antologiassa tutkimuksen keskiössä ovat erityisesti kuvaukset, mielikuvat ja identiteetit, joita tarkastellaan ajan viipurilaisen ja Viipurin ulkopuolisen väestön näkökulmista. Teoksen artikkelit peilaavat erisuuntaisia tulkintoja toisiinsa ja uudistavat kuvaa sekä mielikuvaa Viipurista. Takarajaksi määräytyy luontevasti vuosi 1840, jolloin Viipuriin oli perustettu hovioikeus ja säätyläistön kieli jo oli muuttumassa saksasta ruotsiksi.

VIIPURILAISIN JA ULKOPUOLISIN SILMIN TARKASTeltu VIIPURI

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimite 20, *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840* jatkaa sarjaa, jonka otsikkona on *Viipuri, kulttuurin kaupunki*. Sarjan kuuden niteen laajuiseksi suunniteltu kokonaisuus tähtää Viipurin kulttuurihistoriaa koskevan tutkimustilanteen päivittämiseen osana ajankohtaista historian ja kulttuurien tutkimuksen kent-

tää. Tässä suhteessa Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura jatkaa *Toimite*-sarjan jo vuonna 1976 aloittaneiden ”perustajaisien” ohjelmaa.

Ajankohtaisen historiakeskustelun kohtaaminen edellyttää aiemman historiankirjoituksen ottamista yhdeksi keskustelun kohteeksi ja siinä tarkoituksessa *Toimite* 18, *Muuttuvien tulkintojen Viipuri* teki tarpeellisen päänavauksen luomalla monen aiheen kohdalla yleiskuvan tutkimustilanteesta ja muuttuneista tulkinnoista. Aikakausittaisen tarkastelun avasi *Toimite* 19, *Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)*, jossa Viipurin kulttuurihistoriaa lähestyttiin moninäkökulmaisesti ja monipaikkaisesti.¹⁴ Tämä näkemys on tarkoitus kuljettaa mukana käsillä olevan antologian lisäksi tulevia ajanjaksoja käsittelevissä julkaisuissa.

Kulttuurihistorialla ymmärretään ja pyritään siis kokonaisvaltaisuuteen ja tutkimusasetelmiin, joissa yksilöllinen ja kollektiivinen kuten myös ylhäinen ja alhainen, eri säätyjen kulttuuriin ja käytäntöihin kuuluvat ilmiöt nähdään yhtäaikaisena toimintana. Lähestymistapa kattaa sekä aineellisen että aineettoman kulttuurin ilmiöt: kirjoista esimerkiksi kirjoitetaan sekä esineinä, omistuksen ja lukuharrastuksen kohteina, että kirjoitettuina, Viipurissa laadittuina hengen tuotteina. Valikoima kattaa myös kuvataidetta, käsityöläisyyttä, yrittäjyyttä ja säätyläistön elämäntapaa unohtamatta niitä poliittisia ehtoja, joita keisarikunta asetti.

Sanalliset kuvaukset Viipurista ja laajemmin Vanhan Suomen oloista on tuotettu eri tarkoituksia varten, niin oikeuden pöytäkirjoihin, matkustajien päiväkirjoihin kuin koulun päättötutkintoja juhlistamaan. Mielikuvina taas voidaan tässä yhteydessä pitää niitä toistettaviksi valikoituneita tapoja, joilla Viipurin ruotsalaisuutta, venäläisyyttä ja saksalaisuutta jäsennettiin suhteessa Viipurin kuvernementin ja Viipurin läänin oloihin. Mielikuvat olivat läsnä myös aineellisen ja rakennetun ympäristön ilmiöissä, kuten uusissa kirkkoissa ja hallintorakennuksissa, ja löydetyssä luonto-suhteessa tai koko aikakauden kiteytymässä, *Monrepos*’n kartanopuiston kuvaohjelmassa.

Viipurin säätyläistö orientoitui saksankieliseen maailmankulttuuriin, kuten kirjaomistuksesta ja kirjastoista tiedetään.¹⁵ Erityisen voimakkaasti omaa ja yhteisönsä identiteettiä olivat määrittelemässä ne saksankieliset opettajat, jotka laativat tekstejä uudesta kotiseudustaan, Itä-Suomesta.¹⁶ Säätyläistön ja ylempään porvariston identiteettiä rakentavat mielikuvat heijastuvat puolestaan jollakin tasolla alemman porvariston, käsityöläisten ja palveluskunnan identiteetteihin, joiden tavoittaminen – juuri kuvausten puuttuessa – perinteisesti on kaikkien vanhempia aikoja tutkivien kompastuskivi. Venäjän vapaamat taloudelliset olot yhdistettyinä ruotsalaistaustaiseen oikeudenkäyttöön tarkoittivat kilpailuolosuhteita, joissa yrittäjyys ja sitä seuraavat mahdollisuu-

det, jos ei säätyaseman niin ainakin varallisuusaseman muutoksiin eli asteittaisiin ”luokkaretkiin” näyttäsivät jo 1700-luvulla olleen tarjolla. Naistenkin mahdollisuudet toimia yrittäjinä olivat Viipurissa muuta Suomea suotuisimmat.¹⁷

Edellä sanotusta huolimatta, joi-takin aihealueita, kuten jo mainittu hengellisen elämän alue, on jouduttu jättämään tulevan tutkimuksen tehtäväksi. Myös taiteen eri osa-alueita puuttuu, lähinnä tutkimusaineis-tojen haasteiden ja perustutkimuk-sen puuttuessa. Koulutuspolitiikkaa käsitellään vasta 1800-luvun alun tilanteessa. Merkittäviin Viipurin kaupungissa ja sitä ympäröivissä kartanoissa vaikuttaneisiin sukuihin tulisi jatkossa kohdistaa paljon enemmän tutkimusta. Tässä suhteessa Ulla Ijäksen tutkimus Marie Hackmanista¹⁸ on vasta alku. Paikal-lisen poliittisen kulttuurin tarkempi analyysi, mukaan lukien venäläisten lähteiden antama kuva samoin kuin armeijan läsnäolon, sotilaiden ja upsee-riston vaikutus Viipurissa ja sen nopeasti kasvavissa esikaupungeissa odottavat tutkijoitaan. Kaikki nämä ovat mitä suurimmassa määrin osia Viipurin ”erityislaadusta” – elleivät sitten ole ”normaalia jatkuvuutta”. Mielikuvien tasolla nämä ilmiöt ovat teoksessa läsnä, mutta ilman lisätutkimusta niiden tuottamia identiteettejä on mahdotonta avata enempää.

Antologia avataan kahdella Viipurin poliittiseen asemaan kohdistuvalla kat-sauksella, jotka analysoivat kaupunkia koskevia mielikuvia – ja identiteettejä. Viipurin valtaus vuonna 1710 määritteli pitkäksi aikaa tavan, jolla venäläiset kat-soivat kaupunkia. Nathanaëlle Minard-Törmänen kuvaa artikkelissaan, kuinka kaupungin fyysistä valtausta seurasi symbolinen haltuunotto: Viipurin valloitus ja integroiminen olivat keskeisiä elementtejä Pietari I:stä koskevan keisarillisen mytologian rakennustyössä. Samalla keisarillinen valta ilmeni Viipurissa hyvin konkreettisesti uusissa varustuksissa ja muistomerkeissä, varuskunnassa ja

Keisarinna Katariina II:n aikana tehtiin valtakunnanlaajuisia uudistuksia muun muassa hallinnon, oikeuslaitoksen ja opetuksen saralla. Ne vaikuttivat elämään myös Viipurissa.

väestössä. Viipurista luotu mielikuva ja Pietari I:n muisto hallitsivat venäläisten kirjoittamia raportteja ja matkakuvauksia aina 1830-luvulle saakka. Myös Katariina II:n aikainen historiografia otti ohjelmaansa Itämeren rantojen kytkemisen osaksi Venäjän muinaista alkuhistoriaa. Itse kaupungin rooli pieneni vuosikymmenten myötä niin, että 1800-luvun alkupuolella se nähtiin enää porttina Suomen eksoottiseen ja romanttiseen luontoon, josta tulikin suuriruhtinaskunnan tärkeä ”matkailuvaltti”. Venäläisten silmissä Viipuri oli vain tavanomainen keisarikunnan provinssikaupunki; ei suomalaisen historiantutkimuksen näkemä, poikkeuksellinen ja ainutlaatuinen monikulttuurisuuden kehto.

Vaikka Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskunnan yhteyteen vuonna 1812 on suomalaisessa historiankirjoituksessa avaintapahtuma, siitä ei näkynyt jälkiä venäläisissä kuvauksissa. Tuolloin nimittäin Viipurin läänin järjestämiskomitea sai tehtäväkseen, nimensä mukaisesti, järjestellä läänin oloja yhdenmukaisiksi suuriruhtinaskunnan kanssa ja myös viipurilaisilta virkamiehiltä pyydettiin erilaisia raportteja työn tueksi. Antti Räihän artikkeli selvittää sitä, miten viipurilaiset itse näkivät selviytyneensä siihenastisesta ajanjaksosta Venäjän alamaisuudessa. He olivat tyytyväisiä, vaikka esimerkiksi kauppaa koskeneet rajoitukset aiheuttivat kritiikkiä. Suuriruhtinaskunnan ruotsinkielisen säätyläistön piirissä puolestaan nähtiin vuosisataisen Venäjän alamaisuuden sysänneen Vanhan Suomen kurjuuteen. Myös opetus- ja hallintolaitoksen sekä kirkollisen elämän tila nähtiin synkkänä. Tähän näkemykseen peilaten yhdistäjien oli helppo korostaa liitoksen positiivisia vaikutuksia. Pohjimmiltaan kysymyksessä oli kuitenkin poliittinen yhdenmukaistamishanke, jolla oli huomattavia kielellisiä tavoitteita; viipurilaisilla omiaan ja järjestämiskomitealla oma visionsa esimerkiksi ruotsin kielen valta-aseman palauttamisesta. Tässä suhteessa tilannetta voi lukea myös eliittien välisenä valtakamppailuna.

Kielisuhteet olivat yksi niistä realiteeteista, joita Venäjän alaisuuteen siirtyminen merkitsi Viipurille. Piia Einonen lähestyy artikkelissaan kaupungin monikulttuurisuutta osin historiografisesti peilaten kaupunkilaisten arjesta ja kielenkäytöstä kertovia esimerkkejä aikaisemman tutkimuksen kehukseen. Viranhoidon kieli oli aikalaisille olennainen kysymys, sillä oli tärkeää rakentaa toimiva ja kommunikointikykyinen hallinto, sekä taata kaikille mahdollisuudet asioiden ajamiseen oikeusteitse. Arjessa 1700-luku merkitsi Viipurille monikulttuurisuuden ja -kielisyyden lisääntymistä, sillä sekä venäjän- että saksankielisen väestön määrä lisääntyi, ja kaupunkiin sijoitettiin suuri varuskunta, jonka sotilaat puhuivat venäjää, mutta upseerit myös saksaa ja ranskaa. Porvariston ja muun kaupunkiväestön väliseen keskusteluun kuului olennaisena osana kaupunkielinkeinojen ja porvarisoikeuksien rajaaminen tietylle joukolla, sekä oman toimeentulon puolustaminen erityisesti tunkeilijoina nähtyjä vierai-

ta vastaan. Tässä diskurssissa myös kieli sekä yleisestikin henkilöiden tunnettuus olivat merkityksellisiä: ruotsalaisen ääntämisen tuntomerkinä pidetyn nasaalin sävyn epäiltiin jopa olevan syy evätä porvarisoikeudet kaupungissa.

Kulttuurinen moninaisuus ja muut viipurilaiset erityispiirteet, jotka osataan kumpusivat venäläisestä kulttuurista sekä lainsäädännöstä, synnyttivät kaupunkiin muista kaupungeista poikkeavan, liberaalimman asenneilmapiirin yrittämiselle. Tämä näkyi erityisesti naisten mahdollisuuksissa yrittäjyyteen, kuten Ulla Ijäs osoittaa artikkelissaan. Naisilla oli mahdollisuudet jatkaa elinkeinonharjoitusta leskeydyttyään ja joitakin naisia toimi Marie Hackmanin tavoin miehensä työn seuraajina suurten kauppahuoneiden tai menestyksekkään yritystoiminnan johdossa. Yleisemmin naiset kuitenkin harjoittivat pienimuotoisempaa liiketoimintaa ja työskentelivät esimerkiksi torimyyjinä ja ompelijattarina samaan tapaan kuin esimerkiksi Turussa. Tätä kautta naisten mahdollisuudet itsensä ja jopa perheensä työllistämiseen kytkeytyivät kulutus-kulttuurin muutokseen ja kulutuskykyisen väestön lisääntymiseen; palveluita ja tavaroita oltiin valmiita ostamaan itse tekemisen sijaan. Naisyrittäjiä työllistivät myös naispuoliset asiakkaat sekä halu hankkia arkisten kulutushyödykkeiden lisäksi ylellisyustuotteita.

Kuvataiteen tutkija lähestyy käsityöläisyyttä ja yrittäjyyttä omasta näkökulmastaan: Helena Hätösen artikkelin keskiössä ovat Viipurin alueella toimineet maalarit sekä kuvanveistäjät, tässä tapauksessa miehet. Käsityöläismaalarit hallitsivat kirkkotaiteen kenttää aina 1800-luvulle saakka, mutta työskarkaa oli lisäksi erityisesti muotokuvamaalaukseen keskittyneille vapaille taiteenharjoittajille eli konterfeijareille. Joitakin muotokuvia on jopa säilynyt ja näyttävyydessä vertaansa vailla on hovimaalari Carl-Ludwig Christineekin maalaama Philip Weckroothin muotokuva (1760).¹⁹ Viipuri, alueen uskonnollinen ja taloudellinen keskus, oli usein myös ammatinharjoittajien asuinpaikka, josta käsin kuvallinen kulttuuri levisi Vanhaan Suomeen niin kauppiaiden kuin kirkkomaalareidenkin myötä. Artikkelissa pureudutaan erityisesti viipurilaisten puuseppien, maalarimestareiden ja konterfeijareiden töihin ja kohtaloihin, mutta näiden kautta myös koko Vanhan Suomen kirkkointeriöoreihin ja kirkkotaiteseen. Kaupungin julkista rakentamista käsitellään erillisessä tietolaatikossa.

Viipurissa aikakausi merkitsi kirkkojen ja kirkkointeriöörien rakentamista ja uudistamista, mutta myös säätyläistön seuraelämän puitteet muuttuivat. Vaurastuminen näkyi kukoistavana kulttuurina sukuverkostojen piirissa ja koko kaupungissa. Ulla Ijäs kuvaa toisessa artikkelissaan Viipurin säätyläistöstä, jonka seurapiirejä yhdisti kulttuurisesti kosmopoliittisena näyttäytyvä elämäntapa. Tätä edesauttoi Pietarin läheisyys ja Viipurin eliitin kytkeytyminen saksankielisen Euroopan porvariskulttuuriin. Seuraelämä koostui mut-

kikkaasta kudelmaista juhlia ja säännöllisiä vierailuja, sekä kirjoittamattomia sääntöjä, joita aikalaiskuvauksissa havainnoitiin. Olennaisen osan seurapiirien toimintaympäristöstä muodostivat tilat, joita muokattiin sosiaalisen aseman ja tilaisuuden edellyttämällä tavalla, mutta myös statuksen edellyttämä esineellinen kulttuuri, pukeutuminen ja kampaukset. Kukka-asetelmat ja käsityöläisten valmistamat hopea-astiat viestivät kaupunkieliitin kulttuurista, mutta samalla seuraelämän itsestäänselvydestä ja arkisuudesta tälle osalle viipurilaisia.²⁰

Viipuriin oli luotu 1800-luvun alkuvuosina valistuksellinen ja omintakeinen, toimiva saksankielinen koululaitos. Vuonna 1805 perustettuun lukioon rekrytoitiin Liivinmaan kartanoissa kotiopettajina työskennelleitä nuoria pappeja, jotka ajan tavan mukaan olivat kirjallisesti aktiivisia. Näistä huomattavin oli August Thieme (1780–1860), jonka kausi Viipurissa jäi lyhyeksi, mutta joka tuotannossaan osoitti suurta kiinnostusta Vanhan Suomen aluetta kohtaan. Runoelma *Finnlandin* lisäksi Thiemellä on kaksi näytelmää, jotka esitellään erillisessä tietolaatikossa. Viipurin koulujen vuositutkintojen yhteydessä julkaistujen kirjojen, eli niin sanottujen kouluohjelmien lisäksi Anu Koskivirta analysoi laajassa artikkelissaan Suomen sodan aikaisia kirjoituksia, joita myös Pietarissa ilmestyvä saksankielinen aikakauskirja *Ruthenia* julkaisi. Koskivirta kysyy lisäksi, millainen mahdollinen piilo-ohjelma näihin kotiseutua ylistäviin teksteihin sisältyi, sillä tällöin ei vielä tiedetty, missä muodossa uusi alueliitos toteutuisi. Uusia jännitteitä syntyi, kun 1812 jälkeen kiisteltiin koulujärjestelmän muokkaamisesta suuriruhtinaskunnan käytäntöihin. Saksankielinen opettajakunta menetti kiinnostuksensa toimia Viipurissa ja hakeutui sopiviin pappisvirkoihin. Vertailussa Viipurin ja Porvoon lukioiden oppilaiden myöhemmät virkaurat muodostuivat myös erilaisiksi ja Viipurin tämän ajanjakson oppilaista vain harva päätyi keskus- tai lääninhallinnon virkoihin – osin tehtyjen kielivalintojen vuoksi. Toisaalta venäjänkielentaito antoi mahdollisuuksia suunnata Pietariin. Osa tuolloisista Viipurin lukiolaisista jätti lisäksi näkyviä jälkiä Suomen kirjalliseen elämään historian, kaunokirjallisuuden ja sanomalehdistön piirissä. Mikäli Suomen sivistyskieleksi olisi tullut saksa, kuten ehkä toivottiin, olisi itäinen, valistusta painottava suuntaus voinut vaikuttaa Suomessa voimakkaammin ja kansallisen herätyksen historia siten muodostua erilaiseksi kuin se tapahtui noustessaan ruotsin kielen pohjalta.

Viipurin säätyläistön kirjallisista ja lukuharrastuksista antaa osaltaan käsityksen ensimmäinen yhteinen kaupungin kirjasto, joka esitellään tietolaatikossa. Materiaalista kulttuurintutkimusta edustaa myös Jyrki Hakapään artikkeli viipurilaisten kirjaomistuksista. Kirjahistoriallinen selvitys Viipurissa järjestettyjen julkisten huutokauppojen myyntiluetteloista osoittaa, miten niukkaa ruotsinkielisen kirjallisuuden tarjonta oli ennen 1840-lukua. Lukion opettajat

kunnostautuivat kirjojen hankkijoina, mutta myös eräitä aiemmin tuntemattomia suurostajia ilmestyi Viipurin kulttuuria harrastavien säätyläistön nimien joukkoon. Huutokaupoissa huomattavatkin yksityiset kirjakokoelmat saattoivat hajaantua ja vaihtaa omistajaa. Kartastot, sanakirjat ja tietokirjat olivat kysytyjä siinä missä tuoreet kotimaiset runoteokset. Viipurin vahvan kirjallisen elämän edellytyksenä oli kehittynyt kaupunkikulttuuri, jonka piirissä ”kirjoittamisen, kustantamisen, painamisen, levittämisen ja kritisoimisen rinnalla toimivat kierrätyksestä ja jatkuvuudesta huolta pitävät kirjamarkkinat”, kuten Hakapää päättelee.

Artikkeleista piiryy esiin kirjo kuvausten, mielikuvien ja identiteettien Viipuria, joka oli 1700-luvun ja seuraavan vuosisadan alun koko Vanhan Suomen ytimessä. Vanhan Suomen aika puolestaan jäsentyy neljän eri hallinnollisen aikakauden (1721–1743, 1744–1783, 1784–1796 ja 1797–1811) mukaan. Nimitys Vanha Suomi vakiintui Suomen sodan ja Vanhan Suomen yhdistämisen aikaan, ja sitä käytettiin vielä 1800-luvulla, vaikka Viipurin lääni oli jo osa Suomen suuriruhtinaskuntaa. Aikakausi oli historiallinen poikkeusaika siksi, että elettiin eräänlaista hybridimuotoa, jossa kahden valtakunnan, Ruotsin ja Venäjän, virallinen normisto oli eri tavoin kytkeytynyt yhteen ja Venäjän läntisten provinssien elämää määritteli kaksi eri perinnettä. Suomen autonomian ajalla voimassa olivat periaatteessa vain Suomen lait ja Venäjän valtakunnan vaikutus yritettiin minimoida. Silti kuitenkin juuri tuo poikkeuksellisuus oli muodostamassa sitä Viipurin erityislaatua, jota myös tämän antologian artikkeleissa on hahmotettu.

Viipurin ja viipurilaisuuden tutkimuksessa ei voi sivuuttaa paikallisten identiteettien suhdetta 1700-luvun kuluessa nopeasti kasvaneeseen Pietariin. Muun ohessa siitä muodostui kukoistava saksalaisen korkeakulttuurin keskus, jonka vaikutuspiirissä Viipurinkin saksalaisuus voimistui. Näin Viipurissa jokapäiväisenä tavattava saksalaisuus oli kaupungin kulttuurisen monimuotoisuuden ohessa osa sen suhdetta juuri Pietariin. Viipurin kulttuurihistorian jatkuvuuksia ja muutoksia tarkastelevalla tutkimuksella on runsaasti tehtävää, joskin haasteet ovat tutut. Viipurissa toimineiden venäläisten väestöryhmien elämäntapaa ja kulttuuria tunnetaan Suomessa kovin puutteellisesti. Myös muiden väestöryhmien tutkimus on ollut suomalaiskansallisesti väritynyttä. Venäläisen väestön asettuminen Viipuriin alisti heidät samalle kohtalolle muiden väestöryhmien kanssa. Viipurin venäläisille Suomen itsenäisyys merkitsi katkosta siinä mielessä, että heidän tuli äkkiä orientoitua nuoreen, venäläisille vihamieliseen valtioon. Vuonna 1940 Viipurin venäläistä väestöä ei tiettävästi jäänyt Neuvosto-Viipuriin, mikä merkitsi katkosta muiden ohessa myös Viipurin eri venäläisille väestöosille.²¹

Oman haasteensa tutkimukselle asettaa se, että osin jo sisällissodassa esikaupunkeja kohdanneet aineelliset tuhot kertautuivat toisen maailmansodan taisteluissa. Kaikkea ei voitu Viipurista evakuoida 1940, joten puna-armeijan sotasaaliiksi jäi huomattavia kulttuurisia varantoja, esineitä, kirjoja ja arkistoja. Hannu Takala on kartoittanut sotasaaliskokoelmia, sekä niiden päätymistä Leningradissa lähinnä Eremitaasiin. Vanhan Suomen ajalta periytyvää viipurilaista irtaimistoa tuskin siis on enää löydettävissä, sillä kaupungin oman historiallisen museon, Museum Wiburgensen kokoelmiinkaan ei näy erityisesti kerätyn viipurilaista säätyläisesineistöä. Jos Harry Wahlin kuuluisan viulukokoelman Viipuriin jääneet arvosoititimet ovat joutuneetkin venäläisten muusikkojen käsiin, samaa ei voitane sanoa muista arvoesineistä: talvisodan jälkeen jäljet ”kapitalistisesta Viipurista” tuli hävittää, joten paikalle jääneitä huonekaluja on käytetty myös lämmitykseen, elleivät ne muun käyttötavaran myötä ole päätyneet ammattimaisen rosvouksen tai sotasaaliskauppojen kautta uuden väestön omaisuudeksi.²²

Viipurin kuvernementtia koskevia hallinnollisia aineistoja sen sijaan on runsaasti odottamassa tutkijoitaan Leningradin Oblastin Valtionarkiston Viipurin filiaalissa, LOGAV:issa, entisen Maakunta-arkiston talossa. Sinne on sijoitettu myös runsas yksityiskirjojen kokoelma. Tutustumisen tiellä ovat usein aineiston monet kielet ja vanhat käsialat, sekä jotkin arkistokäytäntöjen luomat hallinnolliset esteet. Venäläisen tutkimuksen tuntemus ja kanssakäynti nuorempien tutkijapolvien välillä odottavat vireytymistä ja yhteisiä käyttökieliä. Esteet ovat silti voitettavissa: tutkijoiden on monipuolistettava kielitaitoaan niin Suomessa kuin Venäjällä siinä missä maiden arkistolaitosten neuvottelijoiden tulisi aktiivisesti tähdätä nimenomaan käytännön esteiden poistamiseen. Tutkijavierailujen helpottaminen mahdollistaminen Viipurissa olisi väistämättä osa tällaista prosessia. Toimite 20:n ajallisen rajauksen puitteissa kehittyneet viipurilaiset vanhat säätyläiskodit ja elämänmuodot, huvila-asutus ja kasvaneet kartanot sekä vähitellen yhä suuremmiksi kasvaneiden esikaupunkien osakulttuurit kantavat vielä monia selvittämättömiä tutkimuskysymyksiä.

Viitteet

- 1 Ranta 1987, 18–24, 31–51; Kujala 2001, 208–243, 262–270.
- 2 Kontrafaktuaalisesta näkökulmasta suuren Pohjan sodan historiaan Suomessa, ks. Karonen 2017a; yleisesti Karonen 2014, 320–323.
- 3 Kieliolosuhteista, ks. tässä teoksessa Einonen.
- 4 Yleisesti Ranta 1987; Paaskoski 2013a, 33, 35; Paaskoski 2013b, 48–49, 57–58.
- 5 Paaskoski 2012, 41, 45–46, 50; Paaskoski 2013c, 123.
- 6 Paaskoski 2012, 79–80, 82, 97, 100.
- 7 Paaskoski 2012, 111–114; Räihä 2014, 273–274; Tässä teoksessa Räihä, 40–61.
- 8 Engman 2009, 114–117.
- 9 Kallio 1901, 18; Granfelt 1931, 150; Räihä 2018.
- 10 Ruotsissa verovelvollisuuden alaikäraja oli 15 vuotta ja yläikäraja 63 vuotta. Siitä oli vapautettu muun muassa aatelisto ja sotaväessä palvelevat miehet kuten myös kerjäläiset ja vaivaiset. Venäläisestä sieluveron maksusta oli vapautettu aateli, papisto, sotaväki ja siviilivirkakunta. Ks. Orrman 1980; Viikki 1966.
- 11 Kallio 1901, 134–146, 275–276; Kaukiainen 2012, 434.
- 12 Kirkkorakentamisesta, ks. tässä teoksessa Hätönen, 114–155.
- 13 Ks. Jussila 2004; Engman 2009.
- 14 Koskivirta, Paavolainen, Supponen 2016; Karonen 2017b.
- 15 Lukuharrastuksista, ks. tässä teoksessa Knapas, 243–245; Kirjanomistuksista, ks. tässä teoksessa Hakapää, 246–271.
- 16 Lyseon saksankielisistä opettajista, ks. tässä teoksessa Koskivirta, 193–242.
- 17 Naisyrittäjistä, ks. tässä teoksessa Ijäs, 160–189.
- 18 Ijäs 2015.
- 19 Kuva: tässä teoksessa, 163.
- 20 Tamminen 2017 esittelee Viipurissa valmistetut ja sieltä säilyneet hopeaesineet. Käsiteltävän ajanjakson tuotantoa voidaan pitää hienostuneena ja hillityn tyylikkäänä.
- 21 Takala 2017, 200.
- 22 Takala 2010, 79–107 mukaan museon kokoelmissa oli runsaasti Karjalan alueen kansatieteellistä aineistoa ja erityiskokoelmina kansainvälistä vanhaa taidetta, koriste- ja käyttöesineitä; ei siis erityistä Viipuri-kokoelmaa. Shikalov 2013, 49–51 kuvaa vauraan porvariskulttuurin ryöstelyä ja ideologispohjaista hävitystä, mukaan lukien lämmityspuiden tarpeen; Takala 2017, 201–204 löydetyn esineistön keräilyä ja jakelua sotasaaliskauppojen kautta.

Tutkimuskirjallisuus

Engman, Max (2009), *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki: WSOY.

Granfelt, Otto Hjalmar (1931), *Rättskipningen i Gamla Finland under ryska tiden 1721–1811. Tidskrift, utgiven af Juridiska Föreningen i Finland (1931)*, 274–314.

Ijäs, Ulla (2015), *Talo, Kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja 402. Turku: Turun yliopisto.

Jussila, Osmo (2004), *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. Helsinki: WSOY.

Kallio, O. A. (1901), *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*. Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös Aktiebolag.

Karonen, Petri (2014), *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. 4. uudistettu painos. Helsinki: SKS.

- Karonen, Petri (2017a)**, Året 1717: enbart dåliga alternativ? *Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017*, red. Nils Erik Villstrand ja Petri Karonen. Helsingfors: SLS, 137–164.
- Karonen, Petri (2017b)**, Viipurin neljä vuosisataa. *Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)*, toim. Petri Karonen, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 19. Helsinki: VSKS, 7–25.
- Kaukiainen, Yrjö (2012)**, Kymenlaakson 1700-luku. *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle*, toim. Yrjö Kaukiainen. Helsinki: SKS, 262–436.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016)**, Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia. *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 7–19.
- Kujala, Antti (2001)**, *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714*. Historiallisia Tutkimuksia 211. Helsinki: SKS.
- Orrman, Eljas (1982)**, Henkikirjat väestöhistoriallisena lähteenä, *Genos* 53:1, 1–21.
- Paaskoski, Jyrki (2012)**, Vanhan Suomen hallintohistoria. *Vanhan Suomen arkistot – Arkiven från Gamla Finland*, toim. Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski. Helsinki: SKS, 17–166.
- Paaskoski, Jyrki (2013a)**, Viipurin ja Käkisalmen provinssit. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 12–42.
- Paaskoski, Jyrki (2013b)**, Vakiintuvat olot. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 43–67.
- Paaskoski, Jyrki (2013c)**, Elisabet I:n uudistukset. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 120–142.
- Ranta, Raimo (1987)**, *Viipurin komendanttikunta 1700–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*. Historiallisia Tutkimuksia 141. Helsinki: SHS.
- Räihä, Antti (2014)**, Venäjään liittäminen ja Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistäminen. Talous ja hallinto kaupunkien argumentaatiossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 112:4, 270–281.
- Räihä, Antti (2018)**, Vanhasta Suomesta Viipurin lääniin, Etelä-Karjalan maakuntahistoria. [Käsikirjoitus, julkaistaan vuonna 2018]
- Shikalov, Yury (2013)**, Viipuri nollapisteessä 1940–1941. *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*, toim. Yury Shikalov & Tapio Hämynen. Helsinki: Tammi, 25–69.
- Takala, Hannu (2010)**, *Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa*. Historiallisia Tutkimuksia 252. Helsinki: SKS.
- Takala, Hannu (2017)**, *Puna-armeijan sotasaalis. Karjalan kulttuuriomaisuuden ryöstö 1939–1941*. Helsinki: SKS.
- Tamminen, Marketta (2017)**, *Viipurin hopeat. Hopeasepäntytöitä ja kulttuurihistoriaa*. Kirjokansi 147. Helsinki: SKS.
- Viikki, Raimo (1966)**, Vanhan Suomen henkilöverotus ja väestörekisterit. *Historiallinen Arkisto* 60, 151–184.